

УДК 316.342

ОЛЕКСАНДР ВИШНЯК,

*доктор соціологічних наук, завідувач відділу
соціально-політичних процесів НАН України*

Регіональні моделі масової історичної свідомості в соціологічному вимірі

Анотація

У статті аналізуються різні методичні підходи до аналізу масової історичної свідомості в українській соціології, обґрунтовуються шкали вимірювання ставлення громадян до історичних подій та історичних діячів.

На матеріалах масштабних міжрегіональних та національних соціологічних досліджень 2014–2015 років виявляються моделі масової історичної свідомості чотирьох історико-соціокультурних регіонів України та обґрунтовуються деякі заходи регіональної соціокультурної політики.

Ключові слова: *масова історична свідомість, культурно-історичні регіони України, моделі масової історичної свідомості, регіональна соціокультурна політика*

Методичні підходи до аналізу масової історичної свідомості

Загальнонаціональні дослідження масової історичної свідомості, ставлення громадян до історичних діячів та історичних подій було проведено В.Тихоновичем та О.Злобіною у 1999–2002 роках [Тихонович, 2002: с. 148–154; Злобіна, 1999: с. 132–139]. В дослідженні ставлення громадян до історичних діячів В.Тихонович відзначав, що було доцільно передбачити в емпіричному інструментарії розроблення проблеми спосіб отримання інформації про ступінь зумовленості масової свідомості щодо таких (чи якихось інших) знакових фігур, про здатність рядового українця вчленити в певному відрізку історичного часу (двісті років) персонажів, які можна вважати національними лідерами України. Причому важливо було провести

цю операцію без “меню”-підказки, оскільки тоді це була б інша процедура і для іншої мети [Тихонович, 2002: с. 147–148]. А тому використовувалось одне відкрите запитання в загальнонаціональному омнібусі соціологічної служби “Соціс” ($N = 1200$): “Назвіть, будь ласка, декілька діячів (не більше 5-ти), яких, на Вашу думку, можна вважати національними лідерами України в останні двісті років”.

Звісно, такий підхід до малодосліджених проблем масової історичної свідомості частково був доцільним, адже список національних лідерів не нав’язувався самим дослідником. Однак автор все ж вводив обмеження щодо історичних діячів, як кількісне (чомусь тільки останні двісті років), так і якісне — “національний лідер”, а не нейтральне “історичний діяч”.

По-друге, як показало дослідження, при відкритому запитанні респонденти в переліку “національних лідерів” називали як діячів культури (Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка), так і політичних діячів (Л.Брежнев, Л.Кравчук, В.Чорновіл, В.Ющенко, С.Бандера, С.Петлюра тощо), хоча культурних та політичних лідерів в дослідженнях масової історичної свідомості, на наш погляд, варто розглядати окремо.

По-третє, при “відкритих” запитаннях (будь-яких) завжди дуже велика частка респондентів не дають взагалі конкретної відповіді. Так, у дослідженні 2001 року жодного лідера не змогли назвати 34,7% респондентів, а в Південній Україні — 84% [Тихонович, 2002: с. 148]. А це значно звужує можливості аналізу масової історичної свідомості громадян різних регіонів України, а крім того не дає можливості проаналізувати зв’язок ставлення громадян до історичних діячів зі ставленням до історичних подій в Україні (адже при відкритих запитаннях респонденти називають надто різні події та різних діячів). Тому при дослідженні 1999 року ставлення громадян до історичних подій в Україні В.Тихонович та О.Злобіна вже не використовували методику відкритого запитання, а самі сформулювали перелік подій та процесів для оцінювання. Запитання звучало так: “Які з наведених подій, на Вашу думку, були найважливішими для України?” [Злобіна, Тихонович, 1999: с. 32]. Було запропоновано для оцінки 16 подій ХХ століття (аварія на ЧАЕС, Велика Вітчизняна війна, розпад СРСР, Голодомор 1932–1933 років, проголошення державної незалежності України, Жовтнева революція, масові репресії 1930-х років, перебудова часів Горбачова, проголошення УНР та ЗУНР у 1918-му, возз’єднання українських земель у 1939–1945 роках, економічні реформи 1990-х років, смерть Сталіна, колективізація, громадянська війна 1918–1920 років, індустріалізація, ХХ з’їзд КПРС).

При цьому сам перелік подій був досить хаотичним (з перекосом у бік радянської історії), охоплював тільки одне століття історії України та не передбачав поділу важливих подій на позитивні й негативні [Злобіна, Тихонович, 1999: с. 133]. Такий підхід хоч і виявив деякі значимі розбіжності між регіонами України в оцінці таких подій, як проголошення незалежності України, проголошення УНР і ЗУНР, Голодомор, репресії (які дістали значно вищі оцінки в Західній Україні), з одного боку, Велика Вітчизняна війна і громадянська війна (які значно вище оцінюються на Сході), з іншого

боку, однак не давав підстав говорити про різні моделі історичної пам'яті [Злобіна, Тихонович, 2002: с. 135].

Зовсім інший підхід до дослідження масової історичної свідомості громадян був запропонований політологом М.Томенком та його Інститутом політики у 2002 році. Запитання формулювалося так: “Я буду називати історичних і політичних діячів, а Ви скажіть, якою мірою негативно чи позитивно ставитесь до кожного з них?” (варіанти відповіді: дуже позитивно, радше позитивно, радше негативно, дуже негативно, не знаю такого, важко сказати) [Ставлення, s.a.].

У цьому дослідженні вивчалось ставлення громадян України до 15 історичних постатей (Б.Хмельницький, І.Мазепа, цар Петро I, М.Грушевський, П.Скоропадський, С.Петлюра, В.Ленін, Й.Сталін, М.Хрущов, Л.Брежнєв, М.Горбачов, С.Бандера, Л.Кравчук, В.Чорновіл, Л.Кучма) та 5 історичних подій (Переяславська Рада — перехід України під протекторат Російської держави, возз'єднання з Росією; Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року; діяльність УПА; перебування України у складі СРСР; розпад Радянського Союзу).

Список історичних діячів у цьому дослідженні був недостатньо представницьким (у ньому відсутні постаті часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського, керівники Радянської України, а не СРСР загалом). Водночас список історичних подій був надто обмеженим і некоректним (знову ж таки не було включено події часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, національно-визвольних воєн XVI–XVIII століть, періоду створення УНР–ЗУНР тощо), а формулювання “Україна ввійшла під протекторат Російської держави — возз'єдналась з Росією” не витримує жодної історичної критики.

Адже, по-перше, ніякої Російської держави в 1664 році не існувало (Російська імперія з'явилась тільки в 1721 році через півстоліття після Переяславської Ради); по-друге, возз'єднатися з Росією (Московською державою) Україна в 1654 році не могла, бо “возз'єднатися” може тільки те, що раніше було “з'єднане”, а потім “роз'єдналося”, а Московська держава до цього періоду ніколи не з'єднувалася з українською; по-третє, перехід під “протекторат” і “возз'єднання” — зовсім різні політичні процеси. Зрештою, через обмежене коло історичних подій (пропоноване М.Томенком) неможливо було конкретно аналізувати ставлення до них громадян різних регіонів України. А ось у разі оцінювання політичних діячів порівняльний аналіз ставлення до них громадян у різних регіонах дав змогу зробити певні узагальнення на підставі результатів досліджень грудня 2006 року. Так, попри обмежене в даному дослідженні число історичних постатей “вимальовуються такі “моделі” регіонального ставлення до них:

- у **Західній Україні** дуже позитивно оцінюють Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, В'ячеслава Чорновола, Івана Мазепу та Степана Бандеру, а негативно — Йосипа Сталіна, Леоніда Кравчука, Леоніда Кучму та Володимира Леніна;
- у **Центральній Україні** дуже позитивні оцінки громадяни дали Богдану Хмельницькому, Михайлу Грушевському, Петру I та В'ячеславу

Чорноволу, а дуже негативні — Леоніду Кучмі, Йосипу Сталіну та Леоніду Кравчуку;

- на **Південному Сході** зафіксовано дуже позитивне ставлення до Богдана Хмельницького, Петра І, Леоніда Брежнєва, Микити Хрущова та Михайла Грушевського, а дуже негативне — до Леоніда Кучми, Степана Бандери, Симона Петлюри, Михайла Горбачова;
- на **Донбасі й у Криму** дуже позитивним виявилось ставлення до Петра І, Богдана Хмельницького, Леоніда Брежнєва, а дуже негативним — до Степана Бандери, Симона Петлюри, Леоніда Кучми та Михайла Горбачова” [Вишняк, 2012: с. 171–172].

Такі результати дослідження дали підстави стверджувати, що “в Західній Україні переважає власне національно-демократична модель ставлення до історичних постатей, в Центральній Україні — суперечлива національно-проросійська, на Південному Сході — радянсько-проросійська, в Донбасі та Криму — російсько-радянська” [Вишняк, 2012: с. 172].

Взагалі, за методикою М.Томенка було проведено три етапи моніторингового дослідження — у 2002 та 2010 роках Центром “Українське демократичне коло” й у 2006-му фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” та Центром “Українське демократичне коло”. Кількість історичних постатей у дослідженнях 2002 та 2006 років була ідентичною, а в дослідженні 2010-го до неї було додано князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, княгиню Ольгу та діячів культури — Г.Сковороду, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українку.

Аналізуючи динаміку ставлення громадян до історичних постатей упродовж 2002–2010 років щодо 12 історичних діячів, які були представлені в опитуваннях 2002, 2006 та 2010 років (див. табл. 1), автори цього дослідження дійшли висновку, що “рівень знання про них практично не змінився, проте ставлення, насамперед до українських і, меншою мірою, до російських діячів зазнало певних змін. За вісім років зросла позитивна оцінка М.Грушевського (з 53% до 68%), І.Мазепи (з 39% до 50%), В.Чорновола (з 46% до 56%), П.Скоропадського (з 27% до 43%). При цьому збільшилася частка як тих, хто позитивно ставиться до С.Петлюри (з 21% до 28%), так і тих, хто ставиться до нього негативно (з 40% до 48%). У 2010 році половина опитаних (51%) оцінили С.Бандеру негативно, тоді як у 2002-му таких було 40% [Ставлення, s.a.]. Але ці висновки потребують уточнення. Адже за період 2002–2010 років згідно з даними цього моніторингу зросла частка позитивних оцінок не тільки названих авторами історичних діячів, а й усіх, включених в опитування, окрім С.Бандери (див. табл. 1). Утім, це зростання було нерівномірним — від 20% щодо Б.Хмельницького, найбільш позитивно оцінюваного в усіх опитуваннях, до 4–5% стосовно М.Хрущова та Й.Сталіна. При цьому суттєве зростання відбулося за рахунок зменшення частки не негативних оцінок (більш як на 5% вона зменшилась тільки щодо Павла Скоропадського), а за рахунок невизначених оцінок, що найімовірніше пов’язане з якимись методичними особливостями опитування 2010 року. Крім того, автори досліджень (окрім опитування 2006 року, проведеного під керівництвом О.Вишняка) не наводять даних про розмір вибірок та щодо регіональної динаміки оцінок історичних діячів, а список діячів не був достатньо обґрунтованим.

Спробу здолати недоліки дослідження Інституту політики за методикою М.Томенка було зроблено в масштабному міжрегіональному дослідженні, проведеному в грудні 2014 — січні 2015 років. І методика, і інструментарій цього дослідження були розроблені фахівцями Міжнародного центру перспективних досліджень за участі співробітників Інституту соціології НАН України — О.Вишняка та І.Бекешкіної.

Таблиця 1

**Динаміка ставлення громадян до історичних та політичних діячів, %
(2002–2010)**

Історичні та політичні діячі	Ставлення											
	Позитивне			Не визначились			Негативне			Не знаю такого		
	2002	2006	2010	2002	2006	2010	2002	2006	2010	2002	2006	2010
1. Богдан Хмельницький	76	70	90	14	19	4	8	9	5	2	2	1
2. Петро I	60	60	71	18	20	8	19	17	19	2	3	1
3. Михайло Грушевський	53	49	68	23	25	11	8	11	7	16	15	14
4. Леонід Брежнєв	53	52	60	12	20	12	34	27	26	1	1	2
5. В'ячеслав Чорновіл	46	47	56	24	31	16	22	17	19	8	5	9
6. Микита Хрущов	42	44	48	20	25	16	36	29	34	2	2	2
7. Іван Мазепа	38	36	50	29	29	16	22	26	26	9	8	10
8. Володимир Ленін	40	38	46	18	21	12	41	40	41	1	1	1
9. Павло Скоропадський	27	29	43	33	31	17	11	15	9	31	25	31
10. Степан Бандера	27	24	27	25	24	17	40	44	51	8	8	5
11. Симон Петлюра	21	21	28	29	27	16	40	42	48	10	10	8
12. Йосип Сталін	26	23	28	12	17	8	61	59	64	1	2	1

Джерела: Ставлення українців до діячів культури, історичних та політичних діячів (вересень 2010 року). — Режим доступу: www.polityka.in.ua/info/456htm; Герої, цінності та міфи сучасної України: огляд соціологічних досліджень. — Режим доступу: www.polityka.in.ua/info/25htm/

Ставлення до подій історії України вивчалось за чотирибальною шкалою (позитивна оцінка, негативна оцінка, байдужа оцінка, нічого не знаю про цю подію). З початкового переліку, який оцінювали респонденти, кілька подій через їхню сумнівність (перша письмова згадка про Україну 1187 року), малу значущість (написання П.Орликом “Конституції” 1710 року) чи некоректність (Полтавська битва та закінчення правління І.Мазепи, поразка шведських військ 1709 року, Лютнева революція 1917 року в Російській імперії та утворення УНР) були вилучені з аналізу. Зрештою було проаналізовано ставлення до таких подій в історії України: події періоду домонгольської Русі (Хрещення Русі 988 року); події Литовського періоду — звільнення української частини Русі литовськими військами після битви

1362 року, Берестейська церковна унія 1596 року (заснування греко-католицької церкви), заснування Січі Дмитром Вишневецьким на острові Хортиця; події періоду національно-визвольної боротьби XVII–XVIII століть (Національно-визвольна війна під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, наслідки Переяславської Ради 1654 року, тобто так зване об'єднання), перемога українсько-кримськотатарських військ над військом Московського царства під Конотопом (1659 рік); події періоду Російської імперії — проголошення Російської імперії 1721 року, перемога над французькими військами на чолі з Наполеоном у російсько-французькій війні 1812 року; події радянського періоду — утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки у Харкові 1917 року, перемога СРСР у війні 1941–1945 років проти Третього Рейху, розпад СРСР; події в річичі боротьби за незалежність — заснування ОУН (Організації Українських Націоналістів) 1929 року, створення Української Повстанської Армії у 1942-му; події періоду незалежності України — проголошення незалежності України у 1991 році, Помаранчева революція 2004-го, Майдан 2013–2014 років, Угода про Асоціацію з ЄС 2014 року).

Такий підхід дав змогу виявити ставлення громадян різних регіонів України до широкого кола подій (хоч і далеко не повного) різних періодів історії українського народу, хоча чотирибальна шкала оцінок і є недостатньо чутливою для аналізу оцінки їх значущості (позитивної чи негативної) у масовій свідомості громадян.

У цьому ж дослідженні вивчали ставлення до історичних діячів різних періодів історії України за іншою методикою, а саме на підставі двох запитань: “Кого з перелічених історичних діячів України Ви оцінюєте найбільш позитивно?” (виберіть до 3-х діячів) та “Кого з перелічених історичних діячів України Ви оцінюєте найбільш негативно?” (виберіть до 3-х діячів). При цьому до списку було включено 18 персоналій — князь Володимир (Великий), Ярослав Мудрий, Великий князь Литовський Ольгерд, гетьман Дмитро Вишневецький, гетьман Богдан Хмельницький, гетьман Іван Мазепа, цар Петро I, Михайло Грушевський, Володимир Ленін, Степан Бандера, Йосип Сталін, Микита Хрущов, Володимир Щербицький, Леонід Кравчук, Леонід Кучма, Віктор Ющенко, Віктор Янукович, Петро Порошенко.

Така методика давала можливість виявити найбільш позитивних та найбільш негативних у громадській думці діячів української історії, але, на жаль, не давала можливості конкретно аналізувати зв'язок між оцінками історичних подій (виміряними за м'якою рейтинговою шкалою) й оцінками історичних діячів (виміряними за іншою шкалою).

Отже, в моніторинговому дослідженні Інституту соціології в липні 2015 року нами була застосована єдина методика оцінювання історичних подій та історичних діячів. Ставлення до подій в історії України в цьому дослідженні вивчали за відповідями на два запитання: “Які з перелічених нижче історичних подій Ви оцінюєте найбільш позитивно в історії України?” та “Які з цих подій Ви оцінюєте як найбільш негативні події в історії України?” Потрібно було обрати не більш як три події — як позитивні, так і негативні. Ставлення до історичних діячів теж вивчалось на основі двох запитань: “Кого з перелічених нижче історичних діячів Ви оцінюєте найбільш позитив-

но?” та “Кого з перелічених нижче історичних діячів Ви оцінюєте найбільш негативно?” Так само можна було обрати не більш як три варіанти відповіді.

До списку історичних подій було включено такі події, що підлягають оцінюванню як позитивні або як негативні: створення Київської Русі як держави; Хрещення Русі 988 року; звільнення українських земель литовсько-руськими військами від татар 1362 року; Берестейська церковна унія 1596 року; заснування Січі Д.Вишневецьким на острові Хортиця; Національно-визвольна війна під проводом гетьмана Богдана Хмельницького у XVII столітті; Переяславська Рада 1854 року — приєднання частини українських земель до Московського царства; перемога козацько-татарського війська над московським військом під Конотопом у 1659 році; поразка шведських військ і Мазепи під Полтавою у 1709 році; проголошення Російської імперії у 1729 році; Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року; проголошення Української Народної Республіки 1917 року; створення Української Радянської Соціалістичної республіки у 1917 році в Харкові; заснування Організації Українських Націоналістів у 1929 році; створення УПА у 1942 році; перемога СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 років; розпад СРСР; проголошення незалежності України у 1991 році; Помаранчева революція 2004 року; Майдан 2013–2014 років. При з'ясуванні негативно оцінюваних подій до переліку було додано Голодомор 1932–1933 років.

До дослідження було включено також 19 історичних та сучасних діячів України, тісно пов'язаних зі значущими історичними подіями тисячолітньої історії українського народу — князь Ігор (Рюриківич), князь Володимир (Святославович), князь Ольгерд (Гедемінович), гетьман Богдан Хмельницький, гетьман Іван Мазепа, цар Петро I, Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Володимир Ленін, Степан Бандера, Йосип Сталін, Леонід Брежнєв, Володимир Щербицький, Леонід Кравчук, В'ячеслав Чорновіл, Леонід Кучма, Віктор Ющенко, Віктор Янукович, Петро Порошенко.

Застосування окреслених методик у міжрегіональному дослідженні Фонду “Демократичні ініціативи” та фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у грудні 2014 – січні 2015 років та в моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України в липні 2015 року дало можливість виявити стан масової історичної свідомості та регіональні моделі історичної пам'яті громадян України за сучасних умов.

***Регіональні особливості моделей історичної пам'яті:
міжрегіональне соціологічне опитування
у грудні 2014 – січні 2015 років***

Виявленню регіональних особливостей масової історичної свідомості в міжрегіональному соціологічному дослідженні, проведеному Фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у грудні 2014 – січні 2015 років, сприяла нова типологія регіонів України, розроблена автором даної статті.

Теоретичним підґрунтям цієї типології стала концепція про історичний досвід різних українських земель. Як зазначав М.Рябчук: “Захід був інкор-

порований до СРСР після Другої світової війни, завдяки чому зазнав істотно меншої советизації та русифікації, ніж решта краю. Проте ще важливішим для регіону був його досвід перебування у складі Першої та Другої Речі Посполитої і, особливо, Габсбурзької імперії. Принципова відмінність українського Півдня і Сходу від решти краю полягає в тому, що він ніколи не мав іншого політичного та культурного досвіду, крім російсько-советського. Центр України у цьому сенсі є проміжним регіоном — він не був ані у складі міжвоєнної Польщі, ані у складі Австро-Угорщини, проте історично належав до польсько-литовської Речі Посполитої, інституціональний і культурний вплив якої (у широкому значенні слова) зберігався ще принаймні сто років після її зникнення. Це стосується не лише Правобережжя, де польська Шляхта зберігала домінантне становище до 1860-х років, а й Лівобережжя, де домінантне становище зберігали козацькі еліти... Колонізація Півдня та Сходу розпочалась приблизно в той самий час — після ліквідації імперією кримського ханства, котре, власне, й контролювало до того часу сьогоденний Південь та Схід України — так зване Дике поле.

Таким чином, російське домінування на цих теренах виводиться більшменш із того самого часу, що й на Правобережжі та Лівобережжі — від кінця XVIII століття. І різниця між сьогоденними Півднем і Сходом України та її Центром виводиться не так з того, що було після їхньої інкорпорації до імперії, як з того, що було до — з відсутності будь-якого іншого досвіду (і лояльності), крім імперського, з одного боку, і з його наявності — з іншого” [Вишняк, 2013: с. 2].

Ці відмінності в історичному досвіді різних регіонів України відбилися в їхніх мовних практиках та культурній ідентифікації. Як показали результати наших досліджень, з огляду на мовну та культурну ідентифікацію “регіональна диференціація України є дуже близькою (хоч і не ідентичною) до політичної диференціації за чотирма–п’ятьма регіонами:

1. **Галичина і Волинь**, де маємо домінування української мови та українсько-європейської культурної ідентичності (на Волині меншою мірою).
2. **Центральна та Північна Україна** (і меншою мірою Закарпаття та Буковина), де переважає українська мова та українсько-європейська культурна ідентичність.
3. **Південна та Південно-Східна Україна**, де переважає російська мова та слов’янсько-радянська культурна ідентичність.
4. **Донбас**, де домінує російська мова та слов’янсько-радянська культурна ідентичність.
5. **Столиця (місто Київ)**, що в культурному плані не належить до жодного з вище зазначених типів; тут переважає російсько-українська двомовність, але європейсько-українська культурна ідентичність” [Вишняк, 2015: с. 34].

При цьому до регіону “**Галичина та Волинь**” були включені мешканці п’яти областей України — Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської та Тернопільської; до регіону “**Центральна, Північно-Східна та Південно-Західна Україна**” — Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, а

також м. Київ та Закарпатська і Чернівецька області; до регіону **“Південно-Східна Україна”** — Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Одеська, Миколаївська та Херсонська області; а до регіону **“Донбас”** — Донецька та Луганська області (хоча опитування у грудні 2014 — січні 2015 років проводилось тільки в Донецькій області, як на звільнених, так і на її окупованих територіях). Особливості масової історичної свідомості цих регіонів саме й аналізуються у пропонуваній статті.

Аналіз результатів цього дослідження показав, що, попри те, що громадяни цих регіонів України різних поколінь навчалися в єдиних радянських та українських школах, за єдиними підручниками, жили практично в єдиному інформаційному просторі, вони мають різну історичну пам'ять (див. табл. 1–4). Найсильніше відрізняються моделі історичної пам'яті громадян Галичини та Волині, з одного боку, та Донбасу — з іншого.

У Галичині та Волині, які перебували в СРСР тільки чотири десятиліття, сформувалася галицько-волинська національна, антиімперська та антирадянська модель історичної свідомості, в якій найбільш позитивними подіями в українській історії вважаються проголошення незалежності України 1991 року, Угода про Асоціацію з ЄС 2014 року, Майдан 2013–2014 років, Хрещення Русі та національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького у XVII столітті.

Таблиця 2

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України історичних подій як позитивних, %

Історичні події	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1	2	3	4	5	6
1. Перемога СРСР у війні 1941–1945 років проти Третього Рейху	84,0	74,7	77,4	92,3	96,5
2. Хрещення Русі 988 року	74,4	84,8	66,4	75,2	76,2
3. Проголошення незалежності України	71,1	90,7	73,7	68,9	40,4
4. Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького	68,6	77,5	62,0	71,8	65,1
5. Угода про Асоціацію з ЄС 2014 року	55,6	85,6	59,3	47,9	18,0
6. Заснування Січі Д.Вишневецьким	55,2	65,9	58,6	57,0	28,6
7. Майдан 2013–2014 років	53,6	86,1	58,9	44,9	12,3
8. Перемога над французькими військами на чолі з Наполеоном у французько-російській війні 1812 року	53,1	27,8	44,3	69,0	79,0

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6
9. Розпад Радянського Союзу	51,7	78,3	59,1	43,2	12,3
10. Створення Української РСР у Харкові 1917 року	46,8	25,4	42,6	57,8	65,8
11. Помаранчева революція 2004 року	43,8	76,5	47,3	34,3	7,5
12. Звільнення української частини Русі литовсько-руськими військами після битви 1362 року	40,8	40,7	45,4	41,5	28,9
13. Перемога українсько-кримськотатарського війська над військом Московського царства під Конотопом (1659 рік)	40,9	51,6	46,3	34,4	25,4
14. Створення УПА 1942 року	40,2	77,0	47,6	21,1	8,0
15. Заснування Організації Українських Націоналістів 1929 року	37,1	73,0	42,7	20,0	6,3
16. Наслідки Переяславської Ради 1654 р. — нові відносини між Україною та Московським царством (так зване об'єднання)	32,9	18,8	29,0	43,4	41,4
17. Берестейська церковна Унія 1596 року (заснування греко-католицької церкви)	30,4	52,0	32,7	20,7	12,5
18. Проголошення Російської імперії 1721 року	28,4	12,2	24,7	30,8	55,4

Таблиця 3

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України історичних подій як негативних, %

Історичні події	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1	2	3	4	5	6
1. Помаранчева революція 2004 року	37,7	9,3	31,5	48,4	71,4
2. Майдан 2013–2014 років	34,2	6,9	26,5	45,5	69,2
3. Розпад Радянського Союзу	32,2	10,1	20,2	43,6	70,3
4. Заснування Організації Українських Націоналістів 1929 року	31,4	7,9	18,8	44,8	68,4
5. Створення УПА у 1942 році	31,2	7,0	17,7	45,2	70,0
6. Угода про Асоціацію з ЄС 2014 року	27,9	3,6	22,8	35,2	61,3
7. Наслідки Переяславської Ради 1654 року — нові відносини між Україною і Московським царством (так зване об'єднання)	23,8	52,8	26,4	10,6	2,3

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6
8. Проголошення Російської імперії 1721 року	22,4	44,4	25,5	13,7	0,8
9. Створення Української РСР у Харкові в 1917 році	19,6	43,9	18,4	12,5	1,5
10. Проголошення незалежності України	14,4	3,2	10,4	18,5	32,1
11. Перемога над французькими військами на чолі з Наполеоном у французько-російській війні 1812 р.	7,9	15,5	10,2	3,5	0,2
12. Перемога українсько-кримськотатарського війська над військом Московського царства під Конотопом (1659 р.)	7,1	5,6	7,4	8,0	6,5
13. Берестейська церковна Унія 1596 року (заснування греко-католицької церкви)	7,1	5,2	8,2	6,7	7,5
14. Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького	4,6	3,7	7,7	3,3	1,0
15. Перемога СРСР у війні 1941–1945 років проти Третього Рейху	3,7	3,5	5,8	3,1	0,2
16. Заснування Січі Д.Вишневецьким	3,3	2,8	5,0	2,7	1,0
17. Хрещення Русі 988 року	2,8	1,1	4,4	3,3	0,2
18. Остаточне звільнення української частини Русі литовсько-руськими військами після битви 1362 року	2,8	3,4	3,9	2,3	0,5

Таблиця 4

Оцінки з боку громадян різних регіонів України найбільш позитивних історичних діячів України (грудень 2014 – січень 2015), %

Історичні діячі	Україна загалом	Регіони України			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1	2	3	4	5	6
1. Князь Ярослав (Мудрий)	32,9	34,0	32,6	35,3	27,3
2. Гетьман Богдан Хмельницький	31,7	34,0	27,6	37,2	27,1
3. Князь Володимир (Великий)	30,7	36,6	26,4	32,0	29,6
4. Михайло Грушевський	18,7	25,0	18,4	17,2	13,0
5. Цар Петро I	12,9	2,3	6,7	19,3	30,3
6. Степан Бандера	12,5	34,7	12,6	1,4	2,0
7. Петро Порошенко	10,3	15,2	9,9	8,9	7,0

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6
8. Йосип Сталін	7,2	0,9	6,7	7,7	16,3
9. Гетьман Іван Мазепа	6,9	10,5	7,8	6,0	1,8
10. Леонід Кучма	6,4	5,0	5,5	8,4	6,5
11. Леонід Кравчук	6,1	6,5	5,2	6,9	5,8
12. Гетьман Дмитро Вишневецький	5,4	4,7	7,2	6,2	1,0
13. Володимир Ленін	5,3	1,0	3,2	7,0	12,8
14. Микита Хрущов	4,8	0,8	4,6	6,1	8,8
15. Володимир Щербицький	4,2	2,6	3,3	6,5	4,5
16. Віктор Янукович	2,2	0,4	3,9	0,5	4,0
17. Віктор Ющенко	2,1	3,3	2,6	1,1	1,3
18. Великий князь Литовський Ольгерд	1,1	0,8	2,0	0,6	0,0
19. Ніхто з них	8,7	5,9	9,2	7,0	14,8
20. Інші відповіді / не визначилися з відповіддю	9,8	8,4	12,1	9,5	7,1

Найбільш негативними подіями з включених до опитування мешканці Галичини та Волині вважають наслідки Переяславської ради 1654 року (так зване об'єднання), проголошення Російської імперії 1721 року та утворення в Харкові УРСР в 1917 році, тобто події, які свого часу не стосувалися Галичини та Волині, бо Російська імперія тоді не поширювалася на ці українські землі, і які до 1939 року не входили до складу УРСР та СРСР.

Таблиця 5

Оцінки з боку громадян різних регіонів України найбільш негативних історичних діячів України (грудень 2014 – січень 2015), %

Історичні діячі	Україна загалом	Регіони України			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1	2	3	4	5	6
1. Віктор Янукович	54,0	68,3	59,9	51,4	24,6
2. Йосип Сталін	39,4	55,5	37,1	42,2	16,3
3. Віктор Ющенко	25,4	11,1	29,6	23,2	40,4
4. Володимир Ленін	23,1	42,1	19,5	21,9	6,5
5. Степан Бандера	19,8	4,3	9,2	31,1	44,6
6. Петро Порошенко	14,9	3,7	16,4	9,2	38,3
7. Леонід Кучма	12,2	15,7	15,1	8,4	7,5

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6
8. Леонід Кравчук	7,8	3,8	7,0	9,1	13,0
9. Цар Петро I	7,5	15,6	6,6	4,4	3,8
10. Микита Хрущов	4,0	4,3	3,3	4,6	3,8
11. Гетьман Іван Мазепа	3,9	1,4	1,3	6,0	9,3
12. Гетьман Богдан Хмельницький	1,2	0,2	2,1	1,2	0,3
13. Великий князь Литовський Ольгерд	1,2	0,2	1,6	0,8	2,3
14. Володимир Щербицький	0,9	1,8	0,9	0,6	0,5
15. Михайло Грушевський	0,7	0,4	8,1	0,5	0,3
16. Князь Володимир (Великий)	0,6	0,3	0,9	0,5	0,3
17. Князь Ярослав (Мудрий)	0,5	0,1	1,6	0,8	2,3
18. Гетьман Дмитро Вишневецький	0,5	0,2	0,6	0,2	1,0
19. Ніхто з них	3,0	1,2	1,9	1,7	10,8
20. Інші відповіді / не визначилися з відповіддю	7,2	6,0	8,9	7,4	4,3

Складнішою виявилася картина ставлення до історичних героїв у регіонах України. У Галицько-Волинській моделі історичної пам'яті князі Володимир (Великий) та Ярослав (Мудрий) і гетьман Богдан Хмельницький входять до числа найчастіше згадуваних історичних діячів, як і в інших регіонах України. Єдиною принциповою відмінністю галицько-волинської моделі є те, що до “пантеону” великих позитивних діячів тут входить Степан Бандера, а до негативних — цар Петро I, хоча найбільш негативними персонажами є Віктор Янукович та фундатори СРСР — Йосип Сталін та Володимир Ленін.

Зовсім іншою (антинаціональною, російсько-радянською) є **модель масової історичної свідомості мешканців Донбасу**, для яких найбільш позитивними подіями є перемога СРСР у війні 1941–1945 років проти Третього Рейху, Хрещення Русі 988 року, перемога над французькими військами на чолі з Наполеоном у французько-російській війні 1812 року (з великим відривом від інших подій), а також створення Української РСР у Харкові у 1917 році і тільки потім — проголошення незалежності України. Натомість усі події, пов'язані з національним самоствердженням України, — Помаранчева революція 2004 року, Створення УПА у 1942-му, розпад СРСР 1991 року, Майдан 2013–2014 років, а також заснування Організації Українських Націоналістів у 1929 році є найбільш негативними подіями для громадян цього регіону. При цьому найбільш позитивним історичним діячем у масовій історичній свідомості є цар Петро I (засновник Російської імперії) і князі Володимир (Великий) та Ярослав (Мудрий) (у російській версії — як “засновники Російської держави”). А головними “антигероями” історії в цьому регіоні вважають Степана Бандеру як борця за незалежність України, Віктора Ющенка та Петра Порошенка (останніх як діячів Помаранчевої революції та Майдану 2013–2014 років).

Таким чином, моделі масової історичної свідомості Галичини та Волині, з одного боку, і Донбасу — з іншого, є прямо протилежними. Більш суперечливими є дві інші моделі історичної пам'яті — “центральнорукраїнська” та “південно-східна”.

Особливістю “центральнорукраїнської” моделі масової історичної свідомості (яка характерна для громадян Центральної України, Північного Сходу, Закарпаття та Буковини) є те, що вона (як і галицько-волинська модель) є національно-українською, антиімперською, але не антирадянською. Адже головними позитивними подіями для громадян цих регіонів є проголошення незалежності України, Угода про Асоціацію з ЄС 2014 року, Майдан 2013–2014 років, з одного боку, та перемога СРСР у війні 1991–1945 років проти Третього Рейху і Хрещення Русі 988 року — з іншого. А до головних негативних подій тут відносять Помаранчеву революцію, Майдан 2013–2014 років, Угоду про асоціацію з ЄС, з одного боку, та наслідки Переяславської Ради 1654 року і проголошення Російської імперії 1721 року — з іншого.

Серед позитивних персонажів фігурують як князі Володимир та Ярослав і гетьман Богдан Хмельницький (як і в інших регіонах), так і “націоналісти” — Михайло Грушевський та Степан Бандера (хоч і значно меншою мірою, ніж у Галичині та на Волині).

Ще більш суперечливою (радянсько-українською) є модель масової історичної свідомості громадян Південного Сходу України. Адже безперечно найбільш позитивними для них є такі події, як перемога СРСР у війні 1941–1945 років, Хрещення Русі, національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького, перемога над Наполеоном 1812 року та проголошення незалежності України 1991 року, а не події часів незалежності України. Натомість найбільш негативними є події, пов'язані з національним самоствердженням країни останніх десятиліть (Майдани 2004 і 2013–2014 років), заснування ОУН, створення УПА та розпад СРСР у 1991 році). До “пантеону” національних героїв входять київські князі (Володимир та Ярослав), гетьман Богдан Хмельницький (переважно в російській версії), Петро І (який, щоправда, не є тут найбільш позитивним “героєм”, як на Донбасі) та Михайло Грушевський, а до трійки найбільш негативних діячів поряд з В.Януковичем та Й.Сталіним (як і в Галичині та Центрі) входить і С.Бандера.

Отже, міжрегіональне соціологічне дослідження 2014–2015 років показало, що історичні регіони України мають досить відмінні моделі масової історичної свідомості, хоча останнім десятиліттям ці моделі дещо зближуються, особливо в оцінках діячів та подій давньої й середньовічної історії та комуністичних діячів часів СРСР.

***Регіональні моделі масової історичної свідомості:
моніторинг Інституту соціології НАН України
2015 року***

Друге національне дослідження регіональних особливостей масової історичної свідомості було проведене Інститутом соціології НАН України

під керівництвом автора в липні 2015 року за єдиною методикою вивчення ставлення громадян до історичних подій та історичних діячів і на підставі більш обґрунтованого (уточненого) списку цих подій та діячів. А головне — у ставленні до історичних подій теж виявлялися найбільш негативні та найбільш позитивні події, а не просто кожна подія оцінювалася як позитивна, негативна чи нейтральна.

Результати цього опитування вочевиднили основні тенденції масової історичної свідомості (див. табл. 6–9).

По-перше, найбільш регіоналізованими виявилися оцінки ставлення до позитивних історичних діячів України (коефіцієнт кореляції Крамера $V = 0,29$), тоді як рівень зв'язку між регіоном і оцінкою історичних подій виявився дещо меншим: щодо позитивних — 0,19, щодо негативних — 0,21, як і рівень регіоналізації ставлення до негативних історичних діячів, що становить 0,21.

Порівнюючи ставлення громадян різних регіонів України, можна стверджувати, що найбільш регіоналізованим виявилось ставлення не до найбільш позитивних діячів української історії (гетьмана Б.Хмельницького, князя Володимира та Михайла Грушевського), а до діячів національного визволення — Степана Бандери (якого 41,3% громадян Західної України вважають найбільш позитивним діячем, тоді як на Південному Сході — 7,7%, а на Донбасі — 1,8%) та В'ячеслава Чорновола (Захід — 43,1%, Південний Схід — 8,2%, Донбас — 6,7%). Також досить регіоналізованим виявилось ставлення до Леоніда Брежнєва (Південний Схід — 21,5%, Захід — 0,7%) та Петра I (Південний Схід та Донбас — 16–19%, Захід — 0,7%).

По-друге, аналіз результатів дослідження показує несиметричний розподіл позитивного ставлення громадян України різних регіонів до історичних подій та відомих в історії України діячів. Так, найбільш позитивною подією в історії України громадяни вважають проголошення незалежності України у 1991 році, однак діячі цього періоду — В'ячеслав Чорновіл (четвертий за оцінкою) та, особливо, Леонід Кравчук (чотирнадцяте місце) оцінюються значно нижче. Перемога СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 років є другою позитивною подією в історії країни за оцінками громадян всіх регіонів (окрім Галичини та Волині), а в Південно-Східній Україні та на Донбасі — навіть найпозитивнішою подією, а Йосип Сталін, який був Головнокомандувачем під час цієї війни, серед позитивних персонажів посідає 11-те місце, тоді як серед негативних — 2-ге. Заснування Київської Русі як держави є третьою з позитивних подій історії, а засновник держави князь Ігор — тільки десятий. Водночас найбільш позитивним діячем історії, за оцінками громадян, є Богдан Хмельницький, але національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького у XVII столітті посідає тільки 8-ме місце серед позитивних історичних подій, тоді як президент Центральної Ради та історик Михайло Грушевський опинився на 2-му місці серед позитивних історичних персонажів, а проголошення УНР у 1917 році виявилось тільки сьомою за значимістю подією.

Таблиця 6

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України подій в історії України як найбільш позитивних, %

Історичні події	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1. Проголошення незалежності України 1991 року	36,7	62,3	37,8	28,2	18,7
2. Перемога СРСР і країн антигітлерівської коаліції в Другій світовій війні 1939–1945 років	31,0	7,3	29,6	35,5	42,8
3. Заснування Київської Русі як держави	28,2	23,9	28,8	30,1	29,0
4. Хрещення Русі 988 року	23,3	29,1	22,3	22,0	22,9
5. Майдан 2013–2014 років	17,5	30,1	19,1	13,2	3,6
6. Розпад СРСР у 1991 році	12,7	16,3	13,7	12,0	4,8
7. Проголошення УНР у 1917 році	7,7	6,6	8,6	8,0	4,8
8. Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького у XVII столітті	7,4	4,5	7,0	9,8	5,4
9. Створення Української Радянської соціалістичної республіки у 1917 році в Харкові	5,5	0,7	4,7	9,0	4,8
10. Заснування Січі Д.Вишневецьким на острові Хортиця	5,2	5,5	5,9	5,3	0,6
11. Помаранчева революція 2004 року	4,8	10,0	4,2	4,0	1,2
12. Переяславська Рада 1654 року – приєднання частини українських земель до Московського царства	4,4	0,0	4,6	6,7	3,6
13. Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року	4,4	0,7	3,4	8,2	2,4
14. Звільнення українських земель литовсько-руськими військами від татар 1362 року	4,2	1,4	4,4	5,2	4,2
15. Перемога українсько-кримськотатарського війська над московським військом під Конотопом у 1659 році	3,8	3,8	3,9	4,2	1,8
16. Створення УПА у 1942 році	2,5	4,5	2,0	2,7	0,6
17. Поразка шведських військ і Мазепи під Полтавою 1709 року	1,8	0,7	2,6	1,8	0,0
18. Заснування ОУН у 1929 році	1,7	3,1	1,9	1,2	0,0
19. Проголошення Російської імперії 1721 року	1,3	0,3	1,3	2,2	0,0
20. Берестейська церковна Унія 1596 року	1,2	0,0	0,7	2,7	0,0
21. Інші відповіді / не визначилися з відповіддю	12,7	10,7	11,7	10,7	28,3

Таблиця 7

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України подій в історії України як найбільш негативних, %

Історичні події	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1. Голодомор 1932–1933 років	54,4	68,2	59,0	46,7	38,0
2. Майдан 2013–2014 років	25,0	5,9	20,6	38,3	31,3
3. Розпад СРСР у 1991 році	21,0	5,2	16,9	30,5	32,5
4. Помаранчева революція 2004 року	16,9	10,7	16,0	20,7	18,1
5. Велика Жовтнева соціалістична революція	13,4	18,7	12,7	13,7	6,6
6. Переяславська Рада 1654 року — приєднання частини українських земель до Московського царства	11,5	21,5	10,7	10,0	3,6
7. Проголошення Російської імперії 1721 року	11,1	21,8	10,5	8,5	4,8
8. Поразка шведських військ і Мазепи під Полтавою 1709 року	4,6	6,6	4,7	4,5	1,2
9. Створення Української Радянської соціалістичної республіки в 1917 році в Харкові	3,7	8,0	2,5	4,0	0,6
10. Заснування ОУН у 1929 році	2,8	0,0	2,4	4,8	2,4
11. Створення УПА у 1992 році	2,8	0,0	2,3	4,7	3,0
12. Проголошення незалежності України в 1991 році	2,5	0,3	1,9	3,8	4,2
13. Берестейська церковна Унія 1596 року	1,5	2,8	1,5	1,3	0,0
14. Хрещення Русі 988 року	1,2	0,7	1,2	1,7	0,6
15. Заснування Київської Русі як держави	1,0	0,0	0,7	1,8	1,2
16. Проголошення Української Народної Республіки у 1917 році	0,9	0,0	1,3	1,2	0,0
17. Перемога українсько-кримськотатарського війська над московським військом під Конотопом у 1659 році	0,7	0,0	0,8	1,2	0,0
18. Перемога СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 років	0,7	1,7	0,7	0,5	0,0
19. Заснування Січі Д.Вишневецьким на острові Хортиця	0,4	0,0	0,5	0,7	0,0
20. Звільнення українських земель литовсько-руськими військами від татар 1362 року	0,6	0,0	0,7	0,8	0,0
21. Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького у XVII столітті	0,4	0,3	0,3	0,8	0,0
22. Інші відповіді / не визначилися з відповіддю	12,7	10,7	11,7	10,7	28,3

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України діячів в історії України як найбільш позитивних, %

Історичні діячі	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1. Гетьман Богдан Хмельницький	29,5	31,3	30,6	28,9	27,1
2. Князь Володимир	17,9	22,6	21,2	13,5	10,3
3. Михайло Грушевський	21,5	31,3	24,7	15,2	12,7
4. В'ячеслав Чорновіл	15,8	43,1	13,4	8,2	6,7
5. Леонід Брежнєв	13,2	0,7	12,8	21,5	7,3
6. Степан Бандера	12,2	41,3	6,8	7,7	1,8
7. Петро І	10,9	0,7	7,2	18,9	16,4
8. Гетьман Іван Мазепа	9,6	15,3	10,2	8,5	0,6
9. Леонід Кучма	6,2	1,4	7,9	7,7	1,8
10. Князь Ігор	5,9	2,8	7,9	5,2	4,8
11. Йосип Сталін	5,2	1,7	3,5	8,0	10,9
12. Петро Порошенко	4,6	3,8	5,2	4,3	4,2
13. Володимир Ленін	3,8	0,3	3,2	6,8	1,2
14. Леонід Кравчук	3,3	1,4	4,3	3,7	1,2
15. Віктор Янукович	3,1	0,0	0,4	8,0	3,0
16. Володимир Щербицький	2,7	0,3	3,4	2,5	4,2
17. Симон Петлюра	2,6	5,6	1,9	2,3	1,2
18. Віктор Ющенко	1,7	1,4	3,2	0,5	0,0
19. Князь Ольгерд	1,3	0,7	1,7	1,3	0,6
20. Ніхто з них	9,0	1,7	7,5	13,5	12,1
21. Не визначилися з відповіддю	13,6	12,2	13,6	10,2	28,5

Менша асиметрія оцінок громадян спостерігається щодо негативно оцінюваних подій історії України та історичних діячів. Так, найбільш негативною історичною подією в історії України громадяни вважають Голодомор 1932–1933 років, а організатор Голодомору керівник ВКП(б)/КПРС Йосип Сталін, за оцінками громадян, посідає друге місце в переліку негативних діячів історії. Велика Жовтнева соціалістична революція посідає п'яте місце серед негативних історичних подій, а її головний організатор — Володимир Ленін — третє. Помаранчева революція 2004 року є четвертою серед негативних подій, а її лідер Віктор Ющенко теж посідає чет-

верте місце серед негативних діячів. Майдан 2013–2014 років на другому місці в негативному рейтингу історичних подій, а один з лідерів Майдану — Петро Порошенко — на п'ятому (втім, він був не єдиним і, що важливо, далеко не головним діячем Майдану 2013–2014 років). Розпад СРСР у 1991 році, за оцінками громадян, є третьою негативною подією історії, а Леонід Кравчук — восьмим негативним персонажем (але до розпаду СРСР прилучився не тільки Л.Кравчук, а й такі московські правителі, як М.Горбачов і Б.Єльцин, а також керівники інших республік, тому такі розбіжності в оцінках не є дивними).

Таблиця 9

Розподіл оцінок з боку громадян різних регіонів України діячів в історії України як найбільш негативних, %

Історичні діячі	Україна загалом	Регіони			
		Галичина та Волинь	Центр, Північний Схід та Південний Захід	Південний Схід	Донбас
1. Віктор Янукович	50,5	71,9	59,1	37,7	21,2
2. Йосип Сталін	42,4	63,9	44,0	34,4	26,7
3. Володимир Ленін	19,0	38,2	15,5	16,0	12,1
4. Віктор Ющенко	19,0	13,2	17,6	22,4	23,0
5. Петро Порошенко	13,9	2,4	10,8	22,7	16,4
6. Степан Бандера	13,0	1,7	9,7	20,7	20,0
7. Леонід Кучма	9,0	5,9	9,8	9,3	9,7
8. Леонід Кравчук	8,0	3,5	7,4	9,8	11,5
9. Симон Петлюра	6,1	1,0	3,9	11,2	6,7
10. Петро І	5,5	9,4	6,3	3,5	2,4
11. Леонід Брежнєв	3,2	4,2	3,1	2,5	4,2
12. Гетьман Іван Мазепа	2,2	0,7	1,7	2,2	7,3
13. Гетьман Богдан Хмельницький	1,1	1,0	1,1	1,2	0,6
14. В'ячеслав Чорновіл	1,1	1,0	0,5	1,7	1,8
15. Князь Володимир	0,9	0,7	0,5	1,3	1,2
16. Князь Ігор	1,0	0,3	0,5	2,0	0,6
17. Володимир Щербицький	0,8	0,0	1,1	0,8	0,6
18. Князь Ольгерд	0,7	0,3	0,7	0,8	1,2
19. Михайло Грушевський	0,3	0,3	0,3	0,3	0,6
20. Ніхто з них	2,3	0,7	2,0	2,8	4,2
21. Не визначилися з відповіддю	10,6	7,6	7,9	11,7	24,2

Порівнюючи регіони за ставленням до історичних діячів, можна стверджувати, що найбільші відмінності спостерігаються між галицько-волинською моделлю історичної пам'яті й моделлю, характерною для Донбасу (навіть неокупованих територій, де проводилися дослідження).

Найбільш позитивними діячами української історії у масовій свідомості мешканців Галичини та Волині є В'ячеслав Чорновіл, Степан Бандера, Михайло Грушевський та Богдан Хмельницький, тобто діячі, які вели збройну боротьбу за незалежність (С.Бандера), або причетні до створення козацької держави XVII століття (Б.Хмельницький), УНР (М.Грушевський) та незалежної України (В.Чорновіл). А найбільш негативними діячами вони вважають творців комуністичного СРСР Йосипа Сталіна та Володимира Леніна і, ще більшою мірою, — екс-президента України Віктора Януковича.

Цілком очікувано серед найбільш позитивних подій української історії громадяни Галичини та Волині, першою чергою, зазначають проголошення незалежності України в 1991 році (з величезним відривом від інших подій), Майдан 2013–2014 років (Революцію гідності) та події, пов'язані зі створенням першої держави на українських землях (заснування Київської Русі як держави та Хрещення Русі), а серед найбільш негативних — Голодомор 1932–1933 років (з величезним відривом від інших негативів), Переяславську Раду 1654 року (приєднання частини українських земель до Московського царства) та проголошення Російської імперії 1721 року. Проте жителів тодішньої Галичини та Волині жодна з цих подій безпосередньо не стосувалася, адже у 1932–1933 роках Галичина та Волинь входили до складу Польщі, де ніякого Голодомору не було, а рішення Переяславської Ради та проголошення Російської імперії у 1654–1721 роках не поширювалися на галицько-волинські землі.

Зовсім іншою є **модель масової історичної свідомості Донбасу**. Навіть на контрольованій українською владою частині Донбасу переважає радянсько-російська модель історичної пам'яті, основними позитивними персонажами якої є Гетьман Богдан Хмельницький (але як “підписант” так званого об'єднання з Московією на Переяславській Раді), цар Петро I — як “творець” Російської імперії, а також Михайло Грушевський, князь Володимир та Йосип Сталін. Водночас найбільш негативними персонажами тут вважають того самого Йосипа Сталіна, “свого” президента Віктора Януковича, а також президента Віктора Ющенка та борця за незалежність України Степана Бандеру.

Крім того, спостерігається вилученість мешканців Донбасу з українського інформаційного поля, адже Донбас є єдиним регіоном, де 28,5% громадян не змогли назвати жодного позитивного діяча історії України, а 24,2% — жодного негативного.

Іншим, ніж у решті регіонів, є на Донбасі ставлення громадян до історичних подій. Адже головними позитивними подіями в історії України мешканці Донбасу вважають перемогу СРСР та країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 років, заснування Київської Русі як держави (але в імперському варіанті як “русской” держави), Хрещення Русі 988 року (як Хрещення буцімто всіх східнослов'янських народів). І тільки на

четвертому місці йде проголошення незалежності України у 1991 році. Наявність серед найбільш негативних подій виявляються переважно (окрім Голодомору 1932–1933 років) події, пов'язані з національним самоствердженням України (розпад СРСР 1991 року, Майдан 2013–2014 років, Помаранчева революція 2014 року). Навіть на звільненій території Донбасу (а на всій території та в Криму — ще більше) переважає радянсько-російська модель історичної пам'яті, антинаціональна у ставленні до ствердження української держави.

У Центральній Україні, на Північному Сході, Закарпатті та Буковині сформувалася помірковано українська, антиімперська, але не антирадянська модель масової історичної свідомості. Її основними позитивними діячами є гетьман Богдан Хмельницький, князь Володимир, Михайло Грушевський та В'ячеслав Чорновіл (як і в Галичині та на Волині), які пов'язані зі створенням держави на українських землях. Але одночасно до позитивних персонажів у поміркованій українській моделі входить і Генеральний секретар ЦК КПРС періоду “застою” Леонід Брежнев. Головними ж антигероями в центральноукраїнській моделі історичної пам'яті є Віктор Янукович, Йосип Сталін, Віктор Ющенко та Володимир Ленін.

До основних позитивних подій української історії входять події, пов'язані з національним самоствердженням (проголошення незалежності України, Майдан 2013–2014 років, розпад СРСР), створенням першої держави на українських землях (Київської Русі), з одного боку, і з перемогою СРСР та інших країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні 1939–1945 років, тобто подією часів СРСР, з іншого боку. А до найбільш негативних подій тут відносять Голодомор 1932–1933 років (з величезним відривом від інших подій), але й одночасно події, пов'язані як з національним самоствердженням (розпад СРСР у 1991 році, Майдан 2013–2014 років та Помаранчеву революцію 2004 року), так і з комуністичною революцією 1917 року та утвердженням імперії (Переяславська Рада 1654 року та утворення Російської імперії 1721 року). Отже, “центральноукраїнська” модель масової історичної свідомості є помірковано-українською, антикомуністичною, але не антирадянською, однак не надто цілісною й дещо суперечливою.

Ще більш суперечливою є модель масової історичної свідомості громадян Південно-Східної України (окрім Донбасу та Криму). Головними позитивними персонажами історії України мешканці Південного Сходу вважають гетьмана Богдана Хмельницького, Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Брежнева, Петра І, Михайла Грушевського та князя Володимира. А головними негативними персонажами української історії на Південному Сході (як і в усіх регіонах, окрім Донбасу) вважають, хоч і дещо меншою мірою, Віктора Януковича та Йосипа Сталіна (але не В.Леніна), але поряд з ними — також президентів України Петра Порошенка та Віктора Ющенка і Степана Бандеру.

Таким чином, у Південно-Східній Україні переважає радянсько-російська модель масової історичної свідомості, в якій важливу роль відіграють радянсько-російські діячі (Л.Брежнев, Петро І), а українські є “антигероями”. Хоча ця модель і не є “комуністичною” (Й.Сталін і, частково, В.Ленін вважаються негативними діячами). З-поміж українських діячів до

числа позитивних входять тільки ті, кого визнавала радянська пропаганда (Б.Хмельницький) або не дуже засуджувала (М.Грушевський).

Аналогічне ставлення і до історичних подій у масовій свідомості громадян Південного Сходу (на перших позиціях опиняються “общерусские” події — перемога СРСР і країн антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні, заснування Київської Русі як держави (в російській версії — як колицьки “грѣох братніх” народів), Хрещення Русі, а проголошення незалежності України — тільки на третьому місці. Серед негативних подій тут називають ті самі, що й у Центральній Україні, але при цьому Майдан 2013–2014 років та розпад СРСР 1991 року значно частіше потрапляють до числа найбільш негативних. Тобто за всієї суперечливості масової історичної свідомості громадян Південного Сходу України тут, зрештою, переважає радянсько-російська модель історії України.

Висновки

Розроблені методики та масштабні соціологічні дослідження масової історичної свідомості громадян різних регіонів України в кризових умовах після Революції на Майдані 2013–2014 років, на тлі російської агресії в Криму та війни на Донбасі дають можливість зробити такі методичні й теоретичні висновки.

1. Методика вивчення масової історичної свідомості громадян має спиратися на виявлення ставлення громадян до знакових подій та історичних діячів історії українського народу з часів заснування Давньої Русі (Київської Русі). При цьому перелік історичних подій, які включаються в дослідження, має бути узгоджений з переліком історичних діячів, що брали участь у цих подіях. А шкали вимірювання ставлення теж мають бути узгоджені (або ставлення до кожної події та діяча за єдиною шкалою (п’ятибальною, чотирибальною), або вибір 3–5 найбільш позитивних та 3–5 найбільш негативних подій та діячів, або вибір однієї події/постаті як найбільш позитивної та найбільш негативної). Останній варіант видається найменш перспективним, бо дуже звужує коло аналізованих подій і персонажів.

2. Проведені дослідження масової історичної свідомості й порівнювання їхніх результатів із даними попередніх досліджень засвідчили, що масова історична свідомість громадян, на відміну від масової поточної політичної свідомості, є дуже консервативною, змінюється дуже повільно і не однаковою мірою в різних групах та регіонах країни.

На наш погляд, це пов’язане з тим чинником, що більшість історичних подій та діячів не актуалізується постійно в масовій свідомості після завершення вивчення цих тем у середніх та вищих навчальних закладах.

3. Дослідження також показали відмінності регіональних моделей масової історичної свідомості у громадян різних історично-соціокультурних регіонів України, попри той факт, що і за радянських часів, і за часів незалежності України мешканці цих регіонів навчалися в середніх та вищих навчальних закладах за єдиними підручниками та програмами й перебували під впливом практично тих самих електронних і друкованих ЗМІ. А це

свідчить про те, що масова історична свідомість визначається не тільки і навіть не стільки курсами історії в школах та ВНЗ, скільки культурною спадщиною поколінь, що зберігається в сім'ях (ставлення до історичних подій та діячів в українських сім'ях, належних до різних поколінь, дуже близьке, незважаючи на те, що вони формувалися в різні історичні періоди — див.: [Вишняк, 2012: с. 176] та в найближчому культурному оточенні. Таким чином, через консервативність масової історичної свідомості (пам'яті) та значну роль сім'ї й найближчого оточення в її формуванні годі сподіватися на швидке зближення регіональних моделей історичної свідомості.

4. Отже, для уникнення політичних конфліктів між регіонами, яким притаманна різна історична пам'ять, потрібно проводити виважену регіональну політику.

По-перше, слід розробити і реалізувати програми викладання й вивчення у середніх та вищих навчальних закладах історії регіонів України та їхнього зв'язку із загальною історією українського народу; такі програми мають спиратися на сучасні соціологічні та культурологічні концепції, а не “катерининські” схеми імперської історії Росії.

По-друге, належить розробити програми вшанування пам'яті як національних, так і регіональних українських історичних діячів у кожному з регіонів (з урахуванням думки населення цих регіонів щодо місцевих діячів, які не запламували себе злочинами проти українського народу). При цьому не слід нав'язувати назви населених пунктів та вулиць, а також пам'ятники, пов'язані з тими діячами, які не мали жодного стосунку до певних регіонів і поселень, особливо тих, хто викликає несприйняття серед більшості населення цих регіонів.

По-третє, потрібно розробити та реалізувати програму виробництва художніх та публіцистичних фільмів і програм, присвячених різним періодам в історії українського народу та історичним діячам із залученням провідних істориків, соціологів та культурологів.

По-четверте, слід максимально враховувати мовно-культурні особливості регіонів у навчальному процесі одночасно з посиленням вивчення української мови, історії та культури в тих регіонах, де знання їх ще явно недостатнє.

Джерела

Вишняк О.І. Історичні події в оцінці масової свідомості громадян України (соціологічний аналіз) / О.І. Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. ; вип. 6. — К. : НВУ “Пріоритет”, 2013. — С. 32–40.

Вишняк О.І. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість / О. Вишняк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2015. — № 2. — С. 24–37.

Вишняк О.І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О.І. Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. ; вип. 2. — К. : НВУ “Пріоритет”, 2012. — С. 168–177.

Злобіна О.Г. Исторична пам'ять населення України та погляд у майбутнє на зламі століть / О.Г. Злобіна, В.О. Тихонович // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994–1999 рр.). Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. В.М. Ворони, А.О. Ручки. — К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. — С. 132–139.

Рябчук М. Без Дикого Поля [Електронний ресурс] / М. Рябчук. — 2013, 27 березня. — Режим доступу : zbguc.eu.

Ставлення українців до діячів культури, історичних та політичних діячів (вересень 2010 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.polityka.in.ua/info/456htm.

Тихонович В. Украина как субъективная социальная реальность / В. Тихонович // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2002. — № 4. — С. 134–135.